

HYMNOLOGIE

voor lekenprekers

Machteld van Woerden

Lekenprekerscursus Amsterdam, najaar 2017

HYMNOLOGIE voor lekenprekers

TER INLEIDING

Waarom zingen we in onze kerkdiensten?

Niet alleen 'omdat het zo hoort', maar toch vooral ook, omdat wij staan in een lange traditie van zingen in de liturgie als volwaardige vorm van God loven, naast het gesproken woord. Bovendien is zingen in een dienst hét moment waarop de gemeente actief betrokken kan zijn als antwoord op de gehoorde teksten. Daarbij komt nog, dat zingen andere delen van de hersenen en van de mensen zelf aanspreekt. De betrokkenheid van gemeenteleden, het zich onderdeel weten van het grotere geheel, komt ook en juist tot stand door het samen zingen. Daarom is zingen zo'n prachtig verbindend en belangrijk onderdeel van de samenkomst.

Wie zijn onze hoorders?

Het is bij de keuze van liederen belangrijk om te weten voor welke mensen je een dienst maakt. Is het een 'doorsnee' gemeente, zijn er kinderen, hoe is de gemiddelde leeftijd, ben je in een verzorgingshuis of een verpleeghuis? Dat alles is heel bepalend voor je liedkeuze. Voor de hoorders is 'herkenning' immers belangrijk, zeker als er onder het gehoor veel ouderen of dementerenden zijn.

Het kan nuttig zijn om een nieuw lied aan te leren, vooral als dat past bij het thema van de dag; een cantorij kan dan uitkomst bieden, of een voorzanger, die het lied met de mensen inoefent. Het verdient aanbeveling om het oefenen te doen voorafgaand aan de dienst zelf, zodat de 'liturgische gang' daarna niet meer onderbroken wordt.

Voor de hoorders is het ook van belang om enige *eenheid in de liturgie* te ervaren, nl. dat de gesproken teksten, de gebeden én de liederen elkaar ondersteunen en zo nodig uitleggen.

Liederen zijn een wezenlijk onderdeel van de eredienst: ze markeren de betrokkenheid van alle aanwezigen vanaf de aanvang, het openingslied. En ze eindigen de dienst met een slotlied, een gezongen zegen en/of een gezongen amen.

EEN KORTE TERUGBLIK

Er is door de eeuwen heen altijd gezongen in de verschillende erediensten. Om te beginnen bij de joodse bijeenkomsten, waar men de psalmen reciteerde, of ook zong. Het latere Gregoriaans gaat terug op die oude manier van zingen, dikwijls in de vorm van tweekorigheid, antifonaal.¹ Ten tijde van de eerste gemeenten was de gemeentezang nog aanwezig, zoals we uit bijbelteksten kunnen afleiden.² Er is dan sprake van "Psalmen, hymnen en geestelijke liederen". Bisschop Ambrosius (+ 397) heeft geprobeerd de volkszang een impuls te geven door strofische hymnen te introduceren. De joodse tongval maakte plaats voor het Latijn. In de toen nog ongedeelde katholieke kerk werd de gemeentezang steeds bescheidener ten faveure van de koorzang en tenslotte bleef alleen nog de 'aanroeping', de acclamatie over, zoals in het 'Kyrië eleison'. Daaruit groeiden geleidelijk vier zangvormen: 1. de *roep*: met naast het 'Kyrië' ook het "Alleluia", "Hosanna" en "Amen"; 2. de *leis*: een liedvorm, gebaseerd op de 'Kyriëleis' roep. "Nu zijt wellekome" (NLB 476) is er een voorbeeld van, evenals "Christus is opgestanden (NLB 616); 3. het *antifoonlied*, met een voor- en nazang, gebaseerd op de 'leis' en 4. het *geestelijk volkslied*, contrafact genaamd, waar in een wereldlijk (volks)lied voorzien werd van een geestelijke tekst. Zie bv. NLB 562: Ik wil mij gaan vertroosten, een oud boetelied.

¹ Uitvoerig beargumenteerd in: Eric Werner, *The Sacred Bridge, The Interdependence of Liturgy and Music in Synagogue and Church during the first Millennium*

² Zie Ef. 5, 18 en Kol. 3, 16

Ten tijde van de Reformatie ontstond het gebruik om de psalmen, hymnen en geestelijke liederen in de eigen landstaal te kunnen zingen; Luther vertaalde liederen in de volkstaal vanaf 1524 en maakte daarbij gebruik van zowel gemeentezang als 'koorzang'. In de Lutherse liturgie is de meerstemmigheid ook nog steeds herkenbaar. Calvijn, die zich met de vertaling van de Psalmen bezighield vanaf 1536, o.a. geholpen door de dichter Datheen, was veel strenger: men mocht alleen éénstemmig zingen en koorzang werd uitgebannen. Zelfs het orgel verdween tijdelijk uit de erediensten en werd alleen nog bespeeld voorafgaand aan de dienst en na afloop ervan.

In de 17e en 18e eeuw, toen het piëtisme de volksvroomheid bepaalde, werden liederen met die inslag, geschreven in de volkstaal, populair. De grote Lutherse componist Joh. Seb. Bach was door deze 'volksvroomheid' geïnspireerd, zoals blijkt uit zijn Passionen en zijn vele cantates voor de zondagen.³ In deze periode en de daarop volgende eeuwen werden in de diverse geloofsgemeenschappen aparte liedbundels ontwikkeld en gebruikt, passend bij hun theologische achtergronden; ook Doopsgezinden koesterden lang hun eigen liedboeken.⁴

Na een enorme inspanning van dichters en musici vanuit vijf verschillende protestantse kerken, ontstond uiteindelijk het 'Liedboek voor de kerken' in 1973. Toch is daarna het proces van liedvernieuwing niet gestopt. Er ontstond een veelheid aan bundels en daarmee groeide ook de behoefte om die veelheid onder te brengen in een grote verzamelbundel. Na een jarenlange voorbereiding zag het nieuwe Liedboek, met als veelbetekenende ondertitel: 'Zingen en bidden in huis en kerk' in 2013 het levenslicht. In totaal acht kerken c.q. geloofsgemeenschappen hebben aan dit project meegewerkt. Daarmee hebben ook zeer verschillende groepen en tradities hun plek gekregen in dit nieuwe Liedboek. Het is een illusie, te denken, dat iedere geloofsgemeenschap alle liederen zou moeten kunnen zingen. Wel verdient het aanbeveling om zo nu en dan eens iets 'onbekends' zingend te beproeven. Gelukkig wordt nu ook in onze doopsgezinde gemeentes wordt overwegend gebruik gemaakt van dit nieuwe Liedboek met zijn vele verschillende liedtradities.

Het liedboek kreeg als ondertitel "Zingen en bidden in huis en kerk". Dat betekent, dat het breder inzetbaar is dan alleen op zondag. Ook in huiskamerbijeenkomsten, aan een ziekbed, of in de stilte van het eigen huis biedt het liedboek tal van mogelijkheden. De vele gebeden en gedichten zijn daarvoor van groot belang.

HET NIEUWE LIEDBOEK en de liedkeuzes voor de liturgie

Wat zijn nu de belangrijkste liedkeuzes voor de zondagse liturgie?

Voor de beantwoording van deze vraag maken wij gebruik van de gegevens (volgorde) die te vinden zijn in het Nieuwe Liedboek 2013, gekoppeld aan de liturgische opbouw in de Doopsgezinde gemeentes: Samenroepen, Horen en Antwoorden.

Een aantal algemene 'Liedsuggesties' ter introductie van het NLB zijn te vinden in Bijlage I.⁵ In het tijdschrift 'De eerste dag', een handreiking bij de jaarorde⁶, zijn bij de schriftlezingen, behorend bij elke zondag, ook liedsuggesties uit het Liedboek opgenomen.

Als je geen gebruik maakt van het leesrooster en aangewezen bent op je eigen tekstkeuze, dan kan onderstaande uitleg bij het Liedboek helpend zijn.

A. Het begin, samengevat als: Samenroepen, is de opmaat van de dienst. Hier moet nog niet teveel inhoudelijk gebeuren; het is als een voorgerecht bij een diner. Een rustig begin zet de toon voor de rest van de viering.

Afhankelijk van de zondag in het kerkelijk jaar kan als *openingslied* een Psalm klinken.

Prof. Boendermaker zegt daarover⁷: "*Het zingen van psalmen hoort van het begin af bij de eredienst, de psalm van het begin was er ook allang, voordat men er een intocht van*

³ Zie Ignace de Sutter: De lofzang van alle tijden, uitg. Emmaus, 1983

⁴ Zie Promotieonderzoek van Dr. Pieter Post: *Geschiedenis van het doopsgezinde kerklied (1793-1973); van particularisme naar oecumeniteit.*

⁵ Enkele liedsuggesties voor gebruik van het nieuwe Liedboek, Bijlage I

⁶ De eerste dag, *handreiking bij de jaarorde*, Uitg. Boekencentrum Utrecht

⁷ Prof. Dr. J.P. Boendermaker, *Drie maal drie is negen*, Pag 37

maakte. Men zong de psalmen in twee koren, vers om vers en dan vóór en na de psalm de 'antifoon', een soort refrein dat meestal aan de psalm zelf ontleend was (...). Het zingen in twee koren was ook al een joodse traditie, te zien aan de vorm van bv. Psalm 136."

Bedenk bij het samenstellen ervan, dat eenheid in een liturgie, met een spanningsboog van begin tot eind, van groot belang is voor wat je wilt meegeven!

In het nieuwe Liedboek zijn bij het onderdeel **Psalmen** allerlei versies, gebaseerd op de oorspronkelijke psalm, opgenomen. De telling van de Psalmen blijft gehandhaafd, de latere versies hebben een a, b of c erbij gekregen, waardoor zichtbaar blijft op welke psalm de liederen gebaseerd zijn. Zo kun je meer 'bijdetijdse' psalmen zingen en krijgen sommige welbekende liederen ineens een 'oude' grond mee, zoals bv. Lied 91a bij Psalm 91: 'Wie in de schaduw Gods mag wonen'. We kennen het lied uit Tussentijds, nr. 36!

Waarom een Psalm als openingslied zingen? Om op die goede oude gronden te staan en te beseffen, waar we zingend vandaan komen en dat de lofzang al 3000 jaar in de eredienst een prominente plaats heeft gehad. Het is overigens ook een goed idee om een psalm – of een deel ervan - te lezen bij wijze van schriftlezing!

Natuurlijk zijn er ook tal van andere openingsliederen opgenomen in het liedboek, waaruit je kunt kiezen. Dat kan de voorkeur hebben, als het bv. goed past binnen het thema dat je voor de dienst gekozen hebt. De meeste liederen die te gebruiken zijn bij de opbouw van de liturgie staan in het Liedboek in het hoofdstuk '**De eerste dag**'. Voor de opening van een dienst vind je hier, naast de al genoemde psalmen, waarmee het Liedboek begint, bv. de liederen 275, 276, 280 – 290.

Na het welkom, het openingslied en de bemoediging volgt *het gebed en het loflied*, ouderwets gezegd: kyrië en gloria. Doopsgezinden benoemen het gebed als 'beroep om God', een roep om Gods aanwezigheid in de dienst van de dag en tegelijk kan het een moment zijn om je zorgen even los te laten en neer te leggen 'voor Zijn aangezicht'. Hetzelfde kun je doen met de nood van de wereld: benoemen en tijdelijk neerleggen.

We komen tenslotte uit die wereld en mogen even afstand nemen van alles wat ons persoonlijk bezighoudt. Een soort geestelijke pauze om bij jezelf ruimte te maken voor het 'andere/de Ander'. Hoe indringend een gebed om de nood van de wereld, een beroep op God, in een kyrië verwoord en bv. door de gemeente beantwoord met een 'Heer ontferm u', ook mag zijn, er volgt toch altijd een gloria, want tegen alle verdrukking in móet de lof gezongen worden. Dat is het uitzicht naar een wereld die goed is, waar wij op blijven hopen en waarover we blijven zingen.

Er is één uitzondering: de 40-dagentijd. Dan – en alleen dan – klinkt het kyrië zonder gloria. Als een soort voorbereiding op de moeite van de godverlatenheid in de lijdensweek. Pas met Pasen zal het gloria weer klinken!

Er staan allerlei kyrië/gloria-hymnes in het Liedboek. Bij voorbeeld Lied 299 a t/m k, maar daarvoor heb je wel een cantorij nodig. In onze gemeentes is dat meestal niet het geval en daarom zullen wij ons moeten beperken tot een gesproken gebed (kyrië) en een gezongen gloria. Verdere suggesties: Lied 864, 867 t/m 869. Ook Lied 281, bv. de eerste 6 verzen, afgewisseld met een kort gebed, is een door de voorganger zelf uit te werken idee.⁸

In dezelfde geest kan men ook het gebed onderbreken met een kort gezongen 'Kyrië eleison', zoals bv. Lied 301f, h, j en k.

Gloria-liederen beginnen in het Liedboek vanaf Lied 302. Mooi is Lied 304 en bekend uit Tussentijds: Lied 305. Intens vrolijk is 309a, maar daarvoor heb je wel weer een voorzanger nodig!

Mochten er *kinderen* in de kerk zijn, dan is het mooi als er na het kinderverhaal ook iets gezongen kan worden. In de bijlage zijn hiervan voorbeelden opgenomen.⁹

⁸ Zie bijlage II

⁹ Zie bijlage III

B. Bij de *schriftlezingen* - het onderdeel 'Horen' - kun je kiezen voor:

a. een lied dat aansluit bij de *gelezen tekst*. Zie het register op 'Bijbelplaatsen', p. 1587 ev. Je vindt daar ook verwijzingen naar de rubriek '**Bijbelse vertelliederen**' en soms naar de '**Cantica**', een rubriekje met liederen dat gebaseerd is op bijbelse liederen (Cantica), zoals de lofzangen van Hanna en Maria en die van Zacharias (mooi trouwens!);

of:

b. een lied dat iets weergeeft van *de thematiek* van de dienst. Is de strekking bv. ontferming of mededogen, dan past Lied 91a. Bij een tekst, die gaat over omzien naar de ander: Lied 973. Deze liederen kom je wat moeilijker op het spoor. Het valt aan te bevelen om te gaan zoeken in de rubrieken 'leven' en 'samen leven'.

C. In het derde deel, *Antwoorden*, kun je gezongen variatie aanbrenge(n) bij de *gebeden*, en dan met name bij de *voorbeden*, door de gemeente een acclamatie (aanroeping) te laten zingen na elke voorbede, bv. 'Heer, onze God, wij bidden u, verhoor ons'; zie daarvoor de liederen 367 e t/m k.

Het *slotlied* is weer van een heel ander gehalte. Het is mooi, als er iets van de thematiek van de dienst in terugkomt, zodat begin en eind met elkaar verbonden blijven.

Over het algemeen zoek je naar positief ingestelde slotliederen, die ons met de gemeente bemoedigend terugvoeren naar de wereld waarin wij leven. Zoals bv. in de liederen 413, 416, 418, 419, 422, 423, 425 en 426.

Ook de *zegen* kun je zingen, al zijn Doopsgezinden daar niet zo in thuis. Het is bv. mogelijk om Lied 418 in strofes op te delen en er een gesproken zegen tussenin uit te spreken. Zie een voorbeeld daarvan in de bijlage.¹⁰

In plaats van een gezongen 'amen' (Lied 431 a t/m c) zingen we ook vaak een lonali(ed) als "Vrede wens ik je toe", of Lied 416, 423 of 425 als antwoord op de zegen.

ZOEKEN OP THEMA'S in het liedboek

Wanneer je met een thema aan de gang gaat, of je dienst valt in een bepaalde periode van het jaar, zoals kerst of Pasen, dan zijn de volgende aparte rubrieken behulpzaam.

Getijden van het jaar. Dit onderdeel krijgt ruim aandacht in het Nieuwe Liedboek; hier vind je liederen die passen bij de teksten of thema's behorend bij een bepaalde periode van het kerkelijk jaar. Het is handig, als je op zoek bent naar bv. adventsliederen, dat je deze liederen dan ook bij elkaar vindt in het liedboek. Hetzelfde geldt voor de 40-dagentijd, Pasen en Pinksteren. Maar ook de jaargetijden hebben een plek gevonden met speciaal daarbij behorende liederen. Voorbeeld: Lied 725, dat geschreven is voor 'Allerheiligen', 1 november, maar dat ook heel goed op de herdenkingszondag, de laatste zondag van het kerkelijk jaar, als de gestorvenen van dat jaar herdacht worden, gezongen kan worden.

De coupletten nemen je mee van de engelen naar de heiligen door de eeuwen heen, naar de onlangs gestorvenen, de heiligen van nu, en tenslotte naar jezelf. Het verdient dan ook aanbeveling om alle vier de coupletten te zingen. De Engelse melodie is overigens verre van droef en biedt daarmee ook weer een troostend perspectief!

Maar ook het verstilde Lied 962 is mooi om te zingen, vooral als je een cantorij hebt.

Tenslotte zijn er nog twee rubrieken die dit Liedboek rijker maakt dan het voorafgaande: '**Leven**' en '**Samen leven**'. Hierin vind je liederen die te maken hebben met de persoonlijke ontwikkeling van mensen, van geboorte tot sterven, van trouw en van geloof en geloofstwijfel. Voorbeeld: Lied 787, n.a.v. het verhaal van Ruth's onmetelijke trouw, maar ook bij een huwelijk te zingen. Of als je over een levensreis spreekt: Lied 822 of Lied 827. Ook Lied 848 hoort hier; het heeft daarbij een prachtige melodie en is snel te leren.

¹⁰ Zie bijlage IV

Als je droefheid in een lied wilt omzetten: Lied 852. Dit is bijna een meditatief lied. Een andere suggestie: Lied 915, een negro spiritual. En denk ook aan Lied 137a!

Geloof en ongeloof kun je vinden in Lied 928 en 942.

En als omzien naar elkaar centraal staat, of liefde tot de ander, zie naar lied 973 of Lied 974! Aan het eind staan de liederen van vrede en recht, waar Doopsgezinden thematisch veel mee hebben. (Lieder uit de Ionabundels zijn hiervoor natuurlijk ook te gebruiken.) In het Liedboek vinden we passende liederen zoals Lied 992 en 993. Ook lied 1008 is heel goed en indringend. Echte vredesliederen zijn Lied 1009 en Lied 1014.

REGISTERS

Achterin het Liedboek vindt men naast het register op bijbelplaatsen ook een *thematisch register*, vanaf pag. 1605. Zo zie je bv. bij 'Kyrië en Gloria' alle liederen aangegeven die in het liedboek te vinden zijn en die vallen onder dit kopje. Dan blijkt bv. dat Lied 997 als kyrië-lied opgevat kan worden en Lied 869 is ook een gloria-lied, hoewel beide liederen in een andere rubriek zijn ondergebracht.

Alle adventsliederen vind je hier bij elkaar, dus ook Lied 879, een heerlijk opzwevend lied. Hetzelfde geldt voor de 'drie dagen van Pasen'. Aan de nummering van de liederen is al te zien, dat ze uit verschillende rubrieken komen. Dit kan je helpen om ze toch te kiezen voor een bepaalde plek in de liturgie.

Bij het onderdeel 'levensreis' (onder het grote hoofdstuk Leven) vind je een aantal thema's die je verder kunnen helpen, zoals pelgrimage, navolging, alleen-zijn, verzoenen. Bij deze rubrieken zie je bv. dat er ook weer psalmen genoemd worden.

Het is handig om dit register te raadplegen als je op thema's aan het zoeken bent.

TENSLOTTE

Een moeilijk te beantwoorden vraag is: wat is goed zingbaar in onze kleine gemeentes?

Als je niet de beschikking hebt over een cantor of cantorij, of een goed zingend gemeentelid, dan zijn de 'gewone' strofische liederen het meest geschikt. Sommige liederen moeten, als ze nieuw zijn, eerst even worden ingeoefend. Dat is niet altijd prettig, omdat de dienst dan vaak wat rommelig begint. Maar het is wel te prefereren boven 'zomaar' proberen. De meeste theologen kijken helaas bij de keuze voor de liederen eerst naar de teksten en als het meezit ook nog even naar de melodie. Teksten zijn natuurlijk ook belangrijk, maar een goed in het gehoor liggend lied, dat je voluit mee kunt zingen, is ook veel waard. En soms kun je, qua geloofstaal, meer zingen dan je met woorden ooit zou durven zeggen.

Als je er zelf onzeker over bent: vraag hulp bij de organist/pianist of bij bevriende musici.¹¹ Het is overigens helemaal geen slecht idee als de voorgangers wat meer zouden overleggen met hun organisten en/of pianisten. Maak vooral gebruik van hun expertise en laat hen desnoods de liederen eerst voorspelen, voordat ze gezongen worden.

Zijn er kinderen of jonge mensen, die een instrument bespelen? Vraag hen om mee te doen!

ZOEKEN OP INTERNET bv. om de onbekende melodie van een lied te horen:

http://www.kerkliedwiki.nl/index.php/Overzicht_Liedbundels. Een willekeurige regel volstaat al en dan krijg je het hele lied en de bundel(s) waar het in staat.

<http://www.liturgievernieuwing.nl/liturgievernieuwing/index.php>

http://www.dienstboek.nl/shop_details.php?productId=21501. De website van het dienstboek van de PKN waarop alle teksten integraal te downloaden zijn.

Ook kun je bij Google de titel van een lied intypen. Van veel liederen staat de muziek online.

Machteld van Woerden

¹¹ Of raadpleeg de vierstemmige zettingen in de koorbundels, behorend bij het nieuwe Liedboek.